

Крупник І.Р. Наявність впливу батьківської депривації в сім'ї трудових мігрантів / І.Р. Крупник // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – К., 2014. –Т. 11. – Вип. 11. – Ч. 1. – С. 450-456.

УДК 159.923.2

Крупник Іван Романович

Херсонський державний університет, м. Херсон

НАЯВНІСТЬ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКОЇ ДЕПРИВАЦІЇ В СІМ'І ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Анотація

У роботі наголошено, що одна з важливих причин, яка негативно впливає на молоде покоління з сімей трудових мігрантів, є батьківська депривація. Зазначено факт того, що тривала відсутність батьків є депривуючим чинником, який негативно впливає на розвиток особистості дитини. Розглянуто прояви негативного впливу феномена сімейної депривації на категорію дітей, батьки яких працюють за кордоном.

Ключові слова: сімейна депривація, деприваційна ситуація, деприваційний вплив, трудова міграція.

Annotation

The paper states that one of the important causes affecting the younger generation of the families of migrant workers is a family deprivation. The influence of the phenomenon of family deprivation on the category of children whose parents work abroad. Denotes the fact that the prolonged absence of the parents is depriving factor that negatively affects the development of the child.

Keywords: family deprivation, deprivation situation, deprivation impact, labor migration.

Вступ. Проблема трудової міграції має дуже багато аспектів, які впливають як на життя суспільства у цілому, так і на життя окремих особистостей. Ми розглянемо питання впливу родинної депривації на дітей, батьки яких працюють за кордоном. Діти трудових мігрантів на довгий час залишаються без одного, а то й без обох батьків. Формально сім'я існує, але її виховний потенціал значно послаблений фактичною відсутністю батьків. Тим більше, що батьки відсутні протягом великих періодів тривалістю в середньому 1,5 – 2 роки. Це величезний термін, за який дитина майже повністю змінюється. Як буде відображатись відсутність батьків на навчанні, поведінці, обранні професії, взагалі майбутньому дорослому житті? Яким виросте покоління, що роками не відчувало батьківської уваги? Наскільки психологічно здоровою буде їх особистість? Ми пропонуємо розглянути вплив тимчасової відсутності батьків на становлення особистості дитини в сім'ї заробітчан через призму родинної депривації. Цю проблему, на нашу думку, слід розглянути з двох сторін.

По-перше, необхідно висвітлити важливість родини для гармонійного розвитку психіки дитини, становленні її особистості. По-друге, для розкриття питання впливу батьківської депривації потрібно дослідити, причини виникнення і можливі наслідки впливу родинної депривації на психіку дитини. Виходячи з фундаментальної культурно-історичної теорії Л.С. Виготського, середовище, в якому розвивається людина, є головним чинником розвитку її особистості. Особистість дитини в його працях ототожнюється з її культурним середовищем. Тільки в соціумі з індивіда утворюється людський образ, тобто якщо дитину не виховувати, її розвиток набуде проблематичності. Класик дитячої психології Л.І. Божович визнавала центральною проблемою сучасної психології активне формування особистості дитини[1, с. 61]. Аналіз праць видатних науковців таких як: Е. Берна, Л.І. Божович, П.Я. Гальперіна, Д.Б. Ельконіна, В.С. Мухіної, С.Л.

Рубінштейна, А. Фрейд, З. Фрейда, Е. Фромма, К. Хорні, К.Г. Юнга показує, що їх погляди зближуються в розумінні сім'ї як першого і найважливішого чинника соціалізації особистості. Так, на думку знаних радянських науковців П.Я. Гальперіна, Д.Б. Ельконіна, В.С. Мухіної, С.Л. Рубінштейна, сім'я є найбільш надійним середовищем для утворення моральних критеріїв, що стають основою для почуття дорослості людини та за якими особистість будує свою поведінку.

По-друге, слід розуміти, що питання родинної депривації – це питання обмеженості, тотальної нестачі батьківського впливу. Вивчення феномену психічної депривації розпочалося відносно нещодавно. Свій внесок у дослідженні цього феномену зробили Г.М. Бевз, Л.І. Божович, Д. Боулбі, Д. Віннікотт, О.І. Захаров, Й. Лангмейер, М.І. Лісіна, С. Д. Максименко, А. Маслоу, З. Матейчик, А. М. Прихожан, Н. М. Толстих, Г. Фрейд, Р. Шпитц, Т.І. Юферова, І.В. Ярославцева. Саме нестачу батьківської уваги вчені виділяли як причину виникнення психічної депривації. У дітей з родин заробітчан, як правило, повністю задоволені матеріальні потреби, але потреби в любові, прийнятті, повазі через просторове роз'єднання сім'ї не можуть задовольнятися в достатній для них мірі. Цей фактор, зближує їх з дітьми, які виховуються в сиротинцях.

Виклад основного матеріалу. Сім'я – єдина та унікальна група, в якій з дитинства оптимально та природно задовольняються як біологічні, так і психічні потреби дитини. У часовому інтервалі, навіть у порівнянні зі школою, період впливу батьківської сім'ї на особистість є найдовшим і може продовжуватись після закінчення періоду дитинства. Наскільки він активний і цілеспрямований, залежить саме від виховного потенціалу родини, від внутрішньосімейних стосунків, від психологічної грамотності батьків.

Виходячи із вищесказаного, стає зрозумілим катастрофічність наслідків відсутності родини в житті дитини. Й. Лангмейер та З. Матейчек визначають депривацію, (deprivation, або privation) як втрату чогось важливого для особистості через недостатнє задоволення психічних потреб,

тобто це не фізичні втрати, а виключно недостатнє задоволення головних психічних потреб. Як наслідок депривації базових психічних потреб, дитина опиняється в хронічній психотравмуючій ситуації. Таким чином, механізм виникнення психічної депривації складається з конфлікту між потребами дитини та ступенем задоволення цих потреб.

Довгий час проблему материнської, патернальної (тривала відсутність батька), парентальної (тривала або постійна відсутність обох батьків, наприклад, у повних сиріт) сімейної депривації пов'язували із закладами інтернатного типу. Класичні дослідження Дж. Боулбі, Д. Віннікотта, Й. Лангмейера, З. Матейчика, В.С. Мухіної, А.М. Прихожан, Н.Н. Толстих, І.А. Фурманова, Р. Шпіца та роботи сучасних науковців О.Г. Алексеєнкової, Я.О. Гошовського, О.Є. Девятової, О.С. Золоторьової, А.О. Кацера, М.І. Лісіна, Г.М. Лялюк, О.Г. Максименко, П.П. Осьмак, Н.А. Палієвої, Є.А. Полякова, В.А. Пушкар, Н.В. Федорова, С.В. Шабас, І.В. Ярославцевої виявили, що саме дія батьківської депривації ускладнює та гальмує процес формування зрілої особистості, унеможлиблює її гармонійний розвиток у дітей, які виховуються у сиротинцях. Й. Лангмейер, З. Матейчик ставили питання впливу психічної депривації значно ширше. Вчені вважали що він стосується не тільки вихованців закладів інтернатного типу, але може торкатися дітей, які знаходяться у сім'ї. Вони вказували на те, що при відсутності в родині одного з головних її членів виникає значна можливість психічної субдепривації у дитини, внаслідок неможливості заміни ролі цього члена сім'ї. На той час це стосувалось неповних родин[4, с. 6]. На сьогоднішньому етапі розвитку суспільства таких можливостей для виникнення деприваційних ситуацій значно побільшало. Соціально-економічне становище населення впливає на родинні зв'язки, на взаєморозуміння батьків та дітей. Зростає кількість не тільки неповних сімей, але й сімей, де батьки постійно на роботі або взагалі працюють за кордоном, що є передумовою для виникнення епізодичної депривації. Особливої важливості, в контексті сімейної депривації, набуває проблема родин, батьки в яких працюють за

кордоном, враховуючи величезну кількість українців, які працюють за кордоном, а це у цифрах приблизно сім мільйонів. За статистичними даними, з них тільки 5% заробітчан не мають дітей. Відразу стає зрозуміло, яка величезна кількість дітей страждає від відсутності батьків. Саме тому в 2007 році в Україні у заснованому Загальному банку сімей, які опинились в складних життєвих обставинах, зовсім не випадково зараховано і сім'ї трудових мігрантів. М.І. Буянов виділяє такі найголовніші питання, які потрібно розглянути в контексті психічної депривації дітей та підлітків: психічний розвиток дитини в умовах відсутності матері, розвиток дітей в сиротинцях, знаходження в сім'ях, але з агресивним до них ставленням, психічний розвиток дітей з важкими соматичними захворюваннями[2, с. 453-462]. У сьогоднішні до цих питань, які і зараз залишаються актуальними, слід долучити для вивчення проблему впливу депривації на дистантні сім'ї (функціонально неповні родини, де один із дорослих членів довгий час фізично відсутній і не впливає на виховання та соціалізацію), особливо на швидко зростаючу частину цього представництва – сім'ї трудових мігрантів. У сучасній психологічній літературі розкриваються деякі аспекти проблеми дітей з дистантних родин, до яких відносяться і сім'ї трудових мігрантів. В працях Н.В. Абдюкової, Г.В. Байзетінова, М.О. Докторович, Г.В. Католик, Я.М. Раєвської, І.М. Трубавіної, І.М. Торохтій, І.В. Юрченко розглядаються особливості Я-концепції, досліджуються психологічні особливості соціалізації дітей в умовах родинної депривації, вплив родинної депривації на особистість дитини, в тому числі і на статеву ідентифікацію, на емоційну сферу та поведінку, розкриваються особливості соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів та методи психологічної допомоги функціонально неповним сім'ям. Діти трудових мігрантів на довгий час залишаються без одного, а то й без обох батьків. Виникає формально існуюча сім'я, але її виховний та соціалізуючий потенціал значно послаблений фактичною відсутністю батьків. Така сім'я має низький рівень згуртованості, нестачу емоційних контактів та спільних видів діяльності, що

призводить до погіршення взаємопорозуміння. Внаслідок цих характеристик вона відноситься до психологічно неблагополучних, функціонально неповних сімей[6]. В результаті порушення структури сім'ї вона не може виконувати свої функції, які стосуються дітей: виховну, емоційної підтримки, соціального контролю, духовну (культурну), рекреативну. Коли в родині виникає критична психотравмуюча ситуація, наприклад, така як смерть одного з членів, арешт, втрата важливої роботи, подружня зрада, розлучення, то як наслідок постійного стресового стану її членів в сім'ї порушується психологічна рівновага. Це важкі випробування для будь-якої родини, які супроводжуються емоційними та поведінковими розладами. Ми вважаємо, що до сімей, які знаходяться в стресовому стані, з розладом гомеостазу, слід віднести і сім'ї трудових мігрантів. Відома вчена у галузі сімейної психології В. Сатир стверджує, що в благополучній сім'ї люди щасливо живуть разом. За І.С. Коном, одним із головних критеріїв, яким повинна відповідати сім'я, є спільне проживання та ведення сумісного господарства. Роз'єднання родини відноситься до значних стресорів, яке веде до неблагополуччя родини. Навіть найменші зміни в сім'ї ведуть до змін в житті дитини, що відображається на її психіці, тому зрозуміло, які серйозні наслідки веде за собою раптова зміна структури сім'ї, її устрою. Для дитини будь-якого віку батьки залишаються дуже значущими особами. Для задоволення дитини потреби у спілкуванні із значимими дорослими, контакти з батьками повинні мати необхідну повторюваність, стійкість, глибину та інтенсивність. Як і в випадку з дітьми-сиротами, у дітей трудових мігрантів ці характеристики представлені в невеликому об'ємі внаслідок довготривалої відсутності батьків. Така сім'я не може повноцінно виконувати своє призначення у соціалізації та вихованні, оскільки повноцінно виконує тільки функцію матеріального забезпечення, а отже, є дисфункціональною за визначенням. Найважливіші психічні потреби дитини – такі, як потреба у безпеці, любові, визнанні та емоційному сприйнятті, повазі, – не задовольняються в достатній мірі, що викликає у дитини психічний дискомфорт та страждання. Тому особливо небезпечна

депривація виникає в становищі, коли від'їзд батьків на працю за кордон дитина сприймає як брак любові з їх сторони, оскільки їй важко зрозуміти мотиви відсутності найближчих людей. В результаті зміни найближчого соціального оточення, послаблення батьківського контролю негативна ситуація в сім'ї трудових мігрантів поглиблюється. Раптове отримання дитиною повної свободи дій теж може призвести до відчуття тривоги. Крім того, як правило, у дитини виникає занепокоєння за батьків. В результаті дитина знаходиться в стані постійного стресу. Виявляється, що проблеми, які вирішує звичайна дитина в сім'ї через поради батьків, діти трудових мігрантів не завжди можуть розв'язати в своєму соціальному оточенні. Вплив сімейної депривації у дітей трудових мігрантів схожий за проявами на вплив депривації у сиротинцях, призводить до особистісних, емоційних та поведінкових розладів. Зрозуміло, що з однієї сторони вплив сімейної депривації на дітей трудових мігрантів послаблений з причини їх знаходження в незамкненій соціальній системі. На відміну від дітей з інтернатів, в них широке коло спілкування, яке складається з родичів, друзів, вчителів. Вони мають можливість обирати, з ким спілкуватися з необмеженого кола знайомих. З іншої сторони, дитина неодноразово проходить травматичний етап розриву емоційних стосунків з найближчими людьми, постійно знаходиться в стресовому стані або завдяки відсутності батьків, або в період адаптації в періоди їх тимчасового повернення. А це може призводити до посилення травматичного впливу родинної депривації. У дітей виникає почуття самотності, амбівалентність почуттів до батьків і як наслідок – почуття провини, непотрібності, тривалий депресивний стан. Можлива загальна інфантилізація або мозаїчний розвиток особистості. Окремо слід виділити порушення статевої ідентифікації. Згідно з дослідженнями Г.В. Католик та А.Л. Підсаднюк, у хлопців, в яких батько – трудовий мігрант, та у дівчат, в яких мати знаходилась на заробітках за кордоном, статева ідентифікація недостатньо розвинута, що впливає на майбутнє доросле життя[3, с.31-33]. Цікаву думку з приводу майбутньої долі

дітей заробітчан виказала Г.В. Католик. Вона вважає, що теперішні трудові мігранти самі мають специфічний батьківський сценарій, оскільки до ясел їх віддавали ще немовлятами, і в принципі, їх можна вважати за ступенем психотравматизації покинутими дітьми. Є вірогідність того, що як і сироти, котрі, ставши дорослими, вже самі залишають своїх дітей напризволяще, так і діти трудових мігрантів, реалізуючи батьківський сценарій, покинуть вже своїх дітей, мотивуючи це матеріальними труднощами. В результаті періодичної або навіть перманентної відсутності батьків наявні обмеження у засвоєнні соціальних ролей, що порушує процес соціалізації особистості, труднощі у засвоєнні моральних норм. Хоча на відміну від дітей-сиріт, інтелектуальна сфера у дітей з дистантних сімей страждає не в першу чергу, негативні наслідки тривалої відсутності батьків можуть вплинути на навчальну діяльність, посилити вплив шкільної депривації, наслідком якої є шкільний невроз. Так, зокрема, серед дітей, батьки яких довірили виховання дітей бабусям та дідусям, шкільний невроз мали 78,4% школярів. Відомо, що саме на цих родичів більшість трудових мігрантів залишає дітей. Не слід очікувати, що прояви родинної депривації зникнуть при тимчасовому поверненні батьків. Як правило, батьки приїжджають з-за кордону максимум на один-два місяці на рік. Дитяча особистість швидко розвивається, а батьки не в змозі це сприйняти і спілкуватися, враховуючи ці зміни. Неадекватність сприймання батьками особистості дитини, її потреб призводить до викривлення дитячо-батьківських відношень. А.В. Ніколаєва довела існування відмінностей дитячо-батьківських відношень у сім'ях гастарбайтерів у порівнянні з повними та неповними родинами, в яких батьки працюють у своїй державі. У своєму дослідженні вчена висвітлює такі особливості дитячо-батьківських відношень сімей трудових мігрантів: нестача довіри у відношеннях, ворожий настрій у взаємодії з матір'ю при позитивному оцінюванні її як особистості. Підлітки вважають працю батька за кордоном надважкою, співчують йому. Сам батько мало і непослідовно впливає на життя дітей[5]. Без постійності та систематичності батьківського

впливу їх виховна функція знецінюється. Коли батьки тимчасово повертаються, починається важкий двосторонній період адаптації, який може не встигнути завершитись до нового розлучення. Отже, періодичність, непостійність виховного впливу є ознакою неблагополучної родини і є фактором сімейної депривації. Навіть за умови постійної праці за кордоном тільки одного члена подружжя, тому з батьків, хто залишився, важко виконувати повноцінно обидві батьківські ролі. Виникає характерне для неповних сімей рольове перевантаження дорослого. Як було зазначено вище, особливо травматичним є періодичний розрив емоційних зв'язків між членами родини. Сім'я, втрачаючи цілісність, не може компенсувати виховний вплив відсутнього члена сім'ї. Починає працювати важливий фактор виникнення сімейної депривації – педагогічна неспроможність батьків. Діти теж втрачають контакт з батьками, зникає безпосередність спілкування, довірливість у відношеннях. В результаті відсутності постійного, нерегламентованого спілкування з батьками, зворотного зв'язку з ними поступово втрачається взаєморозуміння. До того ж значущість батьків, авторитет при їх відсутності у дитини поступово зменшується, і може замінюватись ровесниками чи іншими дорослими з антисоціальною поведінкою. Втративши розуміння своєї дитини, а також і впевненість у своєму батьківському потенціалі, вони тільки фактом свого приїзду не задовольняють потреби своїх дітей в повноцінній родині.

Висновки. Підсумовуючи дану роботу, ми можемо окреслити фактори сімейної депривації, які діють на дітей трудових мігрантів: наявність психотравмуючої ситуації внаслідок довгої відсутності батьків, порушення структури сім'ї, брак виховного впливу та соціально важливої інформації, що обмежує засвоєння соціальних ролей, нестача спільних видів діяльності, побуту та відпочинку, відсутність опіки одного (чи обох) батьків, брак емоційного, інтимно-особистісного спілкування з близькими дорослими та психологічної підтримки, що веде до формування негативних образів батьків, і головне – дефіцит проявів батьківської любові та визнання. Як наслідок, у

дітей проявляються типові особистісні, емоційні та поведінкові розлади, що виникають при впливі батьківської депривації. Наявність цих розладів є головним критерієм присутності впливу родинної депривації на дітей з сімей трудових мігрантів та входження їх в вищезазначену групу. Факт існування розладів у особистісній, поведінковій, емоційній сферах доводить, по-перше, наявність депривації в родині мігрантів, а по-друге, вказує на її особливий негативний вплив, що склався в результаті специфічних батьківсько-дитячих відношень. Таким чином, враховуючи все вищесказане, можна зробити висновок: проблема родинної депривації в сім'ях заробітчани існує та потребує подальшого вивчення для надання професійної психологічної допомоги дітям та їх батькам.

«Література»

1. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Под ред. Д. И. Фельдштейна / Вступительная статья Д. И. Фельдштейна. 2-е изд. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. – 352 с.
2. Буянов М. И. Вопросы депривации в детской психиатрии / М. И. Буянов // Журнал невропатологии и психиатрии. – 1970. – № 3. – С. 453-462.
3. Католик Г.А. Діти трудових емігрантів. Особливості особистісної ідентичності у підлітково-юнацькому віці / Г.А. Католик, А.Л. Підсаднюк // Практична психологія та соціальна робота. - 2006. - №12. - С. 31 — 33.
4. Лангмейер Й. Психическая депривация в детском возрасте / З. Матейчик, Й. Лангмейер. – Прага: Мед. изд-во Авиценум, 2009. – 162 с.
5. Николаева А.В. Представления о детско-родительских отношениях у подростков из семей гастарбайтеров: дис. ...канд. психол. наук : 19.00.05 / Николаева Анна Васильевна. - Спб., 2010. - 179 с.
6. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч.-метод.посібник / за ред. Левченко К.Б., Трубавіної І.М., Цушка І.І. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 384с.